

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-2-90-37>

УДК 37.013.21

Мельник І.М., Заремба Л.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ЗДО: ВИХІДНІ КОНЦЕПТИ

Анотація. В умовах євроінтеграції освіти пріоритетним завданням є підготовка фахівців нової генерації, здатних самореалізуватися в нових умовах, підвищення їх професіоналізму, використання освітніх технологій, зорієнтованих на вияв педагогічної майстерності спеціаліста. З огляду на це у статті акцентується вплив освітніх технологій у контексті гуманістичної парадигми освіти. Цілком правомірно стверджується, що освітні, інтерактивні технології як підсистема цілісної професійної підготовки вихователя ЗДО спрямовані на формування особистості педагога як найвищої цінності і водночас системи цінностей і правил поведінки його в освітньому середовищі. У контексті дослідження проаналізовано наукові підходи до тлумачення понять «професіоналізм», «педагогічна майстерність». Зроблено висновок, що вони є невід'ємною структурною складовою професійної діяльності вихователя ЗДО. У статті виокремлені провідні принципи та умови успішного застосування описаних технологій у формуванні педагогічної майстерності фахівця дошкільної освіти. Зроблені висновки і накреслені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: педагогічна майстерність, професіоналізм, вихователь ЗДО, педагогічні технології, принципи.

Melnyk Iryna, Zaremba Lyudmyla

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

TECHNOLOGY OF FORMATION OF PEDAGOGICAL SKILLS OF THE TEACHER OF PRESCHOOL INSTITUTION: OUTPUT CONCEPTS

Summary. In the context of European integration of education, the priority tasks are to train a new generation of professionals able to self-realize in new conditions, to increase their professionalism, the use of educational technologies focused on the manifestation of pedagogical skills of the specialist. In view of this, the article emphasizes the influence of educational technologies in the context of the humanistic paradigm of education. It is quite right to say that educational, interactive technologies as a subsystem of holistic professional training the teacher of preschool institution are aimed at forming of his personality as the highest value and at the same time as a system of values and rules of conduct in the educational environment. In the context of the research, scientific approaches to the interpretation of the concepts "professionalism", "pedagogical skills" are analyzed; it is emphasized that the interpretation of the essence of pedagogical skills as a subject of scientific research should be carried out within three areas: characteristics of personal traits and qualities, activities and its structural components, the dynamics of self-improvement and self-development. The technologies of psychological and pedagogical construction, research technologies, technologies of psychological and pedagogical interaction with transformation and adaptation in relation to the formation of pedagogical skills of the teacher of preschool institution are analyzed and characterized; the main criteria for the effectiveness of the above technologies are identified: originality, semantic flexibility, figurative adaptive flexibility. The leading principles and conditions of successful application of the described technologies in formation of pedagogical skill of the specialist of preschool education are allocated in the article. Conclusions are made and prospects of further researches are outlined.

Keywords: pedagogical skill, professionalism, the teacher of preschool institution, pedagogical technologies, principles.

Постановка проблеми. Питання фахової підготовки освітянських кадрів ґрунтується на необхідності аналізу структури їх діяльності та розробці теоретико-методологічних і технологічних основ реалізації мети і завдань сучасної вищої педагогічної школи.

Нормативно-законодавчі документи і акти з питань освіти виступають орієнтирами підвищення ефективності практичної готовності вихователя ЗДО в умовах переходу на нові державні стандарти. Підготовка фахівця дошкільної освіти до виконання основних виробничих функцій вимагає кардинальних змін як у загальній концепції підготовки, так і в розробці технологій її забезпечення.

З огляду на сказане актуалізується питання технології формування педагогічної майстерності вихователя ЗДО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові підходи до проблеми педагогічної майстерності базуються на теоретичних уза-

гальненнях А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, Н.В. Кузьміної, І.А. Зязюна, Н.М. Тарасевич, Ю.Г. Барабаша, Р.О. Позінкевича, С.С. Сисоевої стосовно визначення сутнісної характеристики досліджуваного феномена.

У контексті нашого дослідження значний інтерес становлять напрацювання О. Кононко, А.І. Щербакова, Т.І. Поніманської, Н.В. Гузій, Л.П. Загородної, С.А. Тітаренко.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що єдиного тлумачення сутнісної характеристики поняття «педагогічна майстерність», його структури, компонентів немає. Чимало досліджень присвячено обґрунтуванню змісту поняття та близьких категорій, таких як: педагогічний професіоналізм, педагогічні здібності, професійна зрілість, педагогічна компетентність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У наукових джерелах ґрунтовніше до-

сліджено аспекти педагогічної майстерності вчителя, менше напрацьовано стосовно вихователя ЗДО. Ми акцентуємо на тому, що педагогічна діяльність вихователя має свою специфіку, відтак – професійна майстерність спеціаліста ЗДО характеризується своєрідними особливостями. Водночас наголошуємо: дослідники більш звертають увагу на обґрунтування сутності поняття «педагогічна майстерність», менше – питанням технології її формування.

Формулювання цілей статті – теоретично обґрунтувати аспекти технології формування педагогічної майстерності вихователя ЗДО.

Виклад основного матеріалу розпочнемо з розгляду науковцями сутності педагогічної діяльності вихователя ЗДО та його педагогічної майстерності.

Опрацювання теоретико-методичних надбань у галузі підготовки фахівців дошкільної освіти свідчить про значні зміни у поглядах як на структуру його діяльності, так і на вимоги щодо особистості майбутнього спеціаліста, його ролі і місця в соціальних перетвореннях.

Відомо, що у структуру праці вихователя закладено предмет діяльності, дитина та її форми, фізіологічні й психологічні особливості розвитку. Процедурними компонентами впливу на неї є зміст, форми та методи педагогічної діяльності.

Педагогічну діяльність фахівця будь-якого напрямку, в тому числі й дошкільної освіти науковці розглядають у зв'язку з такими категоріями, як: професійна, педагогічна майстерність, професіоналізм, професійна зрілість, професійна готовність, професійна компетентність.

Професійна майстерність розглядається як складова професіоналізму [1, с. 58]. Узагальнення позицій Є. Барбіної, І. Багаєвої, А. Деркача, Н. Кузьміної, В. Зазикіна дали змогу С. Архиповій визначити професіоналізм в акмеологічному розумінні як систему, що складається із чотирьох взаємопов'язаних систем: професіоналізму особистості, професіоналізму діяльності, нормативної діяльності і поведінки та продуктивної Я – концепції [2, с. 51]. Окремо дослідниця виділяє професіоналізм, з визначенням сутності з якою ми цілком погоджуємося. А саме: «це якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високу професійну кваліфікацію й компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і умінь, в тому числі творчих; володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних завдань, що сприяє високій і стабільній продуктивності діяльності [2, с. 51].

Ми підтримуємо думку науковців (А. Маркової, С. Архипової, Н. Кузьміної) щодо визначення професіоналізму як інтегративної характеристики діяльності, спілкування та особистості.

Аналіз наукового фонду досліджуваної нами проблеми дозволяє стверджувати, що висвітлення суті педагогічної майстерності як предмета наукових пошуків здійснюється в межах трьох напрямів: характеристики особистісних рис та якостей, діяльності та її структурних складових, динаміки процесу самовдосконалення й саморозвитку фахівця.

Акцентуємо: фундатором науково-практичного напрямку дослідження педагогічної майстерності вчителя в Україні вважається І.А. Зязюн.

Учений розглядав сутність цієї категорії у різних аспектах: як найвищий рівень педагогічної діяльності (якість результату) та як вияв творчої активності особистості педагога (мається на увазі психологічний механізм успішної діяльності).

Сутність педагогічної майстерності І.А. Зязюн розумів як комплекс властивостей особистості, що «забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [3, с. 151].

Вагомим є визначення структурних компонентів педагогічної майстерності у працях ученого, а саме: гуманістична спрямованість професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка [3, с. 151].

Значний інтерес у руслі нашого дослідження становлять визначення педагогічної майстерності Н. Гузій, Л. Загородньої, С. Титаренко [4].

Не втрачає актуальності судження А.С. Макаренка стосовно суті педагогічної майстерності. Учений зазначав: «Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, але це спеціальність, якій потрібно навчати, як потрібно навчати лікаря його майстерності, як потрібно навчати музиканта [5, с. 350].

Попри відсутність однозначного тлумачення сутності терміна «педагогічна майстерність» у педагогічній літературі спостерігаємо стійку тенденцію щодо виділення у змісті поняття особистісних та професійних якостей. Узагальнення наявних міркувань дають підставу стверджувати, що педагогічна майстерність розглядається як найвищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється в творчості викладача, в постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання та розвитку людини.

На нашу думку, найбільш оптимальним і влучним є визначення педагогічної майстерності в «Українському педагогічному словнику», де означене поняття характеризується як «вияв високого рівня педагогічної діяльності, який ґрунтується на аналогічному фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами означеної характеристики є гуманістична позиція й професійно значущі особистісні риси і якості» [6, с. 25].

Аналіз численних трактувань сутності педагогічної майстерності дає підставу узагальнити, що її зміст варто характеризувати з позицій особистісно-діяльнісного підходу і розглядати як комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності.

Опрацювання теоретико-методологічних надбань у галузі підготовки вихователя ЗДО свідчить про значні зміни у поглядах на структуру його діяльності і на вимоги щодо особистості фахівця, його ролі і місця в соціальних перетвореннях. Зміна парадигми вищої освіти на суб'єкт-суб'єктні стосунки у системі викладач – студент потребує розробки нових шляхів забезпечення процесу навчання на особистісно-орієнтованій основі. «Особливого значення за цього набуває технологічне забезпечення освітнього процесу, побудоване на засадах критеріїв технологічності: концептуальності, систематичності, ефективності, відтворюваності та можливості управління» [7, с. 130].

Технологія формування педагогічної майстерності вихователя ЗДО має враховувати такі стимули оволодіння вміннями вчитися:

– опанування навчально-пізнавальними (загальноінтелектуальними) вміннями, поява впевненості в собі, почуття власної гідності;

– формування умінь самоосвіти, самоорганізації, самоконтролю, без яких неможливий саморух до вершин професіоналізму;

– формування волі й характеру, необхідних для подолання труднощів.

У свій час Н.В. Кузьміна визначила провідні стимули до оволодіння професією, які зводяться до наступних:

– формування ціннісного ставлення до своєї країни, професії;

– можливість проявляти творчість, самовдосконалення і саморозвиток у професійній діяльності;

– здобуття міцних професійних навичок та умінь [8, с. 152].

Важливим стимулом досягнення вершин професійної діяльності є потреба досягти професіоналізму у власній справі, відчути відповідальність, гордість за свою працю. Професіоналізм педагогічної діяльності полягає в тому, що педагог володіє мистецтвом формування у своїх вихованців готовності до продуктивного вирішення завдань виховання та навчання. Іншими словами – це мистецтво формування особистості іншої людини.

Динамічний розвиток системи освіти на сучасному етапі зумовлює перегляд технології підготовки фахівців педагогічної сфери. В означеному аспекті важливим відзначаємо актуальність формування педагогічної майстерності спеціалістів закладів дошкільної освіти. Суттєвим відзначаємо, що цей процес має відбутися не на порожньому місці, а спиратися на теоретико-методологічні надбання педагогічної науки, сукупність принципів, установок, постулатів, загальноприйнятих установок, які дозволяють розкрити змістову сутність педагогічної майстерності на основі конкретних уявлень та творчого формування креативного фахівця.

Передусім важливо, щоб студенти усвідомили багатомірність, фундаментальну властивість педагогічної майстерності як невід'ємної складової своєї діяльності.

Важливим аспектом технології формування педагогічної майстерності є комплексний підхід до означеного процесу, який базується на системі знань про суть педагогічної професії в цілому, її складових.

Системний підхід до реалізації формування педагогічної майстерності фахівця ЗДО передбачає варіантність відбору і систематизації навчального матеріалу, що створює можливості для інтелектуального розвитку особистості, її духовного самовдосконалення, самопереконання.

Сказане дає підставу виділити окремі функції самопізнання і самовдосконалення як важливих у технології формування педагогічної майстерності. Серед них виокремлюємо такі:

– евристична функція вивчення прийомів та методів самопізнання, самопостереження, самоаналіз, рефлексія, діалог;

– цілеспрямований розвиток психічних якостей (мислення, пам'ять, увага, уява, розуміння, сприйняття, воля);

– комунікабельність – формування навичок спілкування.

Складність процесу формування педагогічної майстерності вихователя, багатомірність його діяльності та багатомірність педагогічної майстерності ілюструють необхідність нових підходів у технології формування означеного поняття. Важливим є спрямування фахівця на цілісне, систематичне сприйняття своєї майбутньої діяльності, а відтак орієнтація особистості студента на гуманістичні і смисложиттєві цінності в нових соціально-політичних і економічних умовах суспільства, визначення свого місця і мети діяльності.

Цілком умотивованим вважаємо звернення до обґрунтованих у свій час Н.В. Кузьміною технологій психолого-педагогічного конструювання, технологій дослідження, технологій психолого-педагогічної взаємодії [8].

Нижче ми зупинимося на характеристиці вищезгаданих технологій із трансформацією та адаптацією стосовно формування педагогічної майстерності вихователя ЗДО.

Зазначимо, що окремі з них є не що інше, як різновиди інтерактивного навчання у системі підготовки вихователя ЗДО у закладі вищої освіти.

Адже відомо, що суть інтерактивних методів навчання – в орієнтації на мобілізацію пізнавальних сил і прагнень студентів, на пробудження інтересу до пізнання.

У середовищі ЗДО вихователь має бути готовий до застосування технологій психолого-педагогічного дослідження. У практичній діяльності педагога – це система дій, прийомів, методів, розрахована на нагромадження знань вихователя про своїх вихованців, їх батьків з метою поліпшення впливу на них. Вихователь повинен бути готовий до з'ясування сильних, позитивних сторін в особистості вихованця, його мотивів, уподобань, здібностей, взаємостосунків. Відтак вихователь повинен вміти спостерігати за станом здоров'я дитини, її поведінкою, розвитком, аналізувати й оцінювати, робити висновки про причини активності чи пасивності дитини, про її успіхи та невдачі, характер поведінки, емоційного стану дитини.

Відтак у ЗВО майбутній вихователь повинен здобути знання методів психолого-педагогічних досліджень, оволодіти знаннями із психології. Тому важливо вже в студентські роки сформуванню у майбутнього вихователя ціннісне ставлення до своєї майбутньої професійної діяльності, а також вміння оцінювати власні інтелектуальні можливості, формувати адекватну самооцінку.

Технології психолого-педагогічного конструювання за Н. Кузьміною – це система і послідовність дій педагога, пов'язана з вирішенням педагогічних завдань із конструювання об'єкта навчально-пізнавальної діяльності, його виховання [8].

Загальноприйнято, що технології конструювання вважаються ефективними за умови успішного сприймання і засвоєння вихованцями поданої інформації. Відтак, це залежить як від знань, умінь педагога, так і від методики його роботи.

Актуальним у цьому аспекті є оволодіння вихователями активними методами навчання та виховання (ігри, казкотерапія тощо).

Технологія психолого-педагогічного конструювання включають різні елементи проектно-діяльності, удосконалення зображувальної творчої, театральної діяльності.

Основними критеріями ефективності застосування вищезазначених технологій виділяємо: оригінальність семантична гнучкість (здатність дивитися на об'єкт нестандартно й пропонувати його нове використання в нових ситуаціях), образна адаптивна гнучкість (уміння змінювати об'єкт для створення нових можливостей).

У даному випадку важливим є готовність вихователя до розвитку творчого потенціалу дошкільника. Відтак важливо у майбутнього вихователя формувати творчі уміння, професійну культуру, різновиди педагогічних умінь.

Відомо, що педагогічна майстерність – це нагромаджений в процесі практичної діяльності досвід, що постійно поповнюється творчим пошуком, спрямованим на активізацію і управління самостійної мислительної діяльності вихованців, розвиток у них доцільних способів дій та регуляції поведінки, виховання громадянської якостей. Тому правомірно розглядати професійну діяльність вихователя як творчість, як постійний пошук нових технологій, як вияв оригінальності мислення і вищого рівня майстерності застосування різноманітних методик, спрямованих на розвиток особистості дитини.

У формуванні педагогічної майстерності вихователя вагоме місце займають технології психолого-педагогічної взаємодії. Ми погоджуємося з думкою Н.Кузьмінної про те, що вони тісно пов'язані з технологіями дослідження і конструювання і водночас є стимулятором нових пошуків у галузі технологій дослідження, конструювання і взаємодії.

Зазначимо, що в нашому контексті технологія психолого-педагогічної взаємодії – це система і послідовність дій педагога, спрямованих на встановлення з дітьми, батьками доцільних взаєностосунків, організацію об'єктів педагогічного впливу (засобів, форм, методів) в момент їх застосування і стимулювання вихованців до взаємодії; регулювання процесу взаємодії, корекція своєї діяльності і поведінки на основі зворотного зв'язку.

Акцентуємо, що професіоналізм педагога в технологіях взаємодії полягає в тому, що він володіє комунікативними вміннями завойовувати й підтримувати авторитет у вихованців, батьків, розвивати взаєностосунки. Важливо, що технологія взаємодії спрямована на безпосередню мотивацію вихованців до діяльності, навчання їх організації саморуку до досягнення поставленої мети.

Для визначення результативності застосування технологій взаємодії суттєвим є врахування критеріїв їх продуктивності. До них ми відносимо:

- відповідність вибраної форми і способів організації взаємодії всередині учасників навчально-виховного процесу по вертикалі (педагог – вихователь об'єкти пізнання, спілкування, праці) і по горизонталі (вихованці-вихователь – об'єкти пізнання, спілкування, праці);
- відповідність наявної інформації в об'єктах спілкування пізнання, праці, передбачуваному кінцевому результату;
- відповідність використовуваних засобів педагогічної комунікації кінцевому результату;
- відповідність взаємовідносин вихованців з оточуючим середовищем;
- відповідність передбачуваному результату системи взаєностосунків з вихованцями, батьками, колегами, керівництвом.

Зазначимо, що педагогічно доцільними взаєностосунки складаються за низки умов, пов'язаних з особистістю педагога, а саме: чи є вихованці (їх інтереси, нахили, здібності, особистісні якості) цінністю для вихователя; чи є цінністю наука, яку він презентує (дошкільна освіта); чи є цінністю його професія.

Мистецтво педагога в умовах взаємодії проявляється в тому, що він вміє обов'язково зробити бажаним з позиції вихованця, свою мету зробити мотивом самостійної діяльності дитини. І тут, безумовно, ключову роль відіграє педагогічна майстерність вихователя, його високий рівень професіоналізму.

У контексті вищезазначених технологій вагомими є професійно-педагогічні тренінги, ділові ігри, рольові ігри, мозкові штурми тощо. Наголошуємо: технології взаємодії будуть значно продуктивніші, коли в них використовуються цікаві завдання – задачі, педагогічні ситуації, розраховані на формування творчої позиції суб'єкта пізнання, спрямовані на розвиток ініціативи, самоаналізу, самовдосконалення.

Очевидним є факт, що сучасність потребує нових технологій навчання. Безумовно, сучасний вихователь повинен знати тенденції інформатизації освіти, психолого-педагогічні умови використання інформаційно-комп'ютерних технологій у роботі з дітьми, вміти користуватися інформаційними освітніми технологіями, сформувати у дітей уявлення про роль комп'ютерних технологій у їхньому житті. Однак це питання потребує окремого дослідження.

Зазначимо, усі вищезазначені технології формування педагогічної майстерності вихователя будуть дієвими за умови їх методично грамотного застосування.

Ми переконані, що цілеспрямоване наукове та організаційно – методичне забезпечення формування педагогічної майстерності майбутнього вихователя можливе за умови реалізації основних принципів гуманітаризації і гуманізації вищої освіти.

Ґрунтуючись на наявних дослідженнях проблеми педагогічної майстерності (Ю. Барабаш, С. Сисоєва, Н. Кузьміна, І. Зязюн, Н. Гузій, Л. Загородня, С. Тітаренко, Т. Поніманська) і співвідносячи їх надбання з логікою наших суджень виділяємо такі принципи:

- духовного, інтелектуального і культурно-естетичного саморозвитку особистості;
- засвоєння студентами методології пізнання і творчості, єдності інтуїтивних творчих і дискурсивних форм пізнання;
- створення передумов для органічного включення випускників університету в економічні, соціальні і культурні процеси;
- засвоєння студентами пріоритету загальнолюдських цінностей;
- принципи органічного зв'язку навчального процесу з позанавчальною діяльністю, сферою дозвілля і відпочинку студентів;
- демократизація всієї системи освіти в університеті [9, с. 52–53].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Опрацювання матеріалу дало можливість узагальнити, що педагогічна майстерність вихователя ЗДО є важливою складовою його педагогічної діяльності, тісно корелює з педагогічним професіоналізмом.

Категорія «педагогічна майстерність» багатовимірною, складною і динамічною. Ми погоджуємося з поширеною тенденцією трактувати це поняття як комплекс особистісних та професійних якостей педагога, що дозволяє забезпечити високий рівень продуктивності його праці.

Не буде перебільшенням зазначити, що процес формування педагогічної майстерності ви-

хователя ЗДО складний і безперервний. Застосування вищеописаних технологій у ЗВО значно сприятиме поліпшенню процесу формування педагогічної майстерності вихователя.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні можливостей застосування інтерактивних та інформаційних технологій у формуванні педагогічної майстерності вихователя ЗДО.

Список літератури:

1. Архипова С.П. Становлення професіоналізму працівників з акмеологічних позицій. *Акмеологія в Україні. Теорія і практика*. Київ, 2010. № 1. С. 50–59.
2. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії : [Навч. посібник]. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту з бізнесу, 1997. 302 с.
3. Загородня Л.П., Титаренко С.А. Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу. Суми : Університетська книга, 2010. 319 с.
4. Макаренко А.С. Педагогіка індивідуального дійства : В 8-ми т. Москва : Педагогіка. Т. 4. 1974. 890 с.
5. Український педагогічний словник / укл. С.У. Гончаренко. Київ, 1997. 374 с.
6. Шапошнікова І. Освітні стандарти підготовки вчителя початкової школи: проблеми розробки і впровадження. *Проблеми педагогічних технологій*. Вип. 1. Луцьк, 2002. С. 124–132.
7. Кузьміна Н.В. Професіоналізм діяльності преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. Москва : Высшая школа, 1989. 168 с.
8. Азаров О. Студент: возможности личного роста. *Высшее образование в России*. 2002. № 1. С. 50–57.

References:

1. Arkhylova S.P. (2010) Stanovlennia profesionalizmu pratsivnykiv z akmeolohichnykh pozytsii [Formation of professionalism of employees in acmeological positions]. *Akmeolohiia v Ukraini. Teoriia i praktyka*. Kyiv, no. 1, pp. 50–59.
2. Ziazun I.A., Sahach H.M. (1997) Krasa pedahohichnoi dii [The beauty of pedagogical action]: Navch. posibnyk. Kyiv: Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu z biznesu, 302 p.
3. Zahorodnia L.P., Titarenko S.A. (2010) Pedahohichna maisternist vykhovatelya doshkilnoho zakladu [Pedagogical skills of a preschool teacher]. Sumy: Universytetska knyha, 319 p.
4. Makarenko A.S. (1974) Pedahohyka yndyvudualnoho deistvyia [Pedagogy of individual deity]: V 8-my t. Moscow: Pedahohyka, T. 4, 890 p.
5. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk (1997) [Ukrainian Pedagogical Dictionary] / ukl. S.U. Honcharenko. Kyiv, 374 p.
6. Shaposhnikova I. (2002) Osvitni standarty pidhotovky vchytelia pochatkovoї shkoly: problemy rozrobky i vprovadzhennia [Educational standards for training a primary school teacher: problems of development and implementation: Problems of pedagogical technologies]. *Problemy pedahohichnykh tekhnolohii*, vol. 1. Lutsk, pp. 124–132.
7. Kuzmina N.V. (1989) Professionalizm deyatelnosti prepodavatela i mastera proizvodstvennogo obucheniya proftehuchilisha [Professionalism of the pre-donor and the masters of the vocational school]. Moscow: Vysshaya shkola, 168 p.
8. Azarov O. (2002) Student: vozmojnosti lichnogo rosta [Student: the voznosti of face growth]. *Vyishee obrazovanie v Rossii*, no. 1, pp. 50–57.